

*III dərəcəli hüquqşünas Musayev Təbriz
Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu Dövlət ittihamının
müdafiəsi üzrə idarəsinin Birinci instansiya məhkəmələrində dövlət
ittihamının müdafiəsi üzrə şöbəsinin prokuroru*

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ PROKURORLUQ ORQANLARININ TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər:	prokurorluq orqanlarının təşəkkülü, prokuror nəzarəti, dövlət ittihamının müdafiəsi, ibtidai araşdırmaya nəzarət, hərbi prokurorluq.
Key words:	formation of prosecutor's office, prosecutor's control, defending public charge, control over preliminary investigation, military prosecutor's office.
Ключевые слова:	создание органов прокуратуры, прокурорский надзор, защита государственного обвинения, контроль предварительное расследования, военная прокуратура.

I. Prokurorluğun təşəkkülü və fəaliyyətinin hüquqi bazası

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (bundan sonra AXC) Nazirlər Şurasının "Bakı dairə məhkəməsi və prokurorluğunun fəaliyyətinin bərpası haqqında" 1 oktyabr 1918-ci il tarixli 277 nömrəli qərarı ilə Bakı dairə məhkəməsinin yanında prokurorluq orqanları fəaliyyətə başladı. Qərara əsasən, Bakı şəhərində qanuni Hökumətin bərqərar olunması və Bakı quberniyasında hüquq qaydasının bərpası məqsədilə anarxiya dövründə təsis edilmiş müxtəlif məhkəmə və məhkəmə funksiyalı komissiyalar ləğv edilmiş, təbiiyində olan idarələrə bircə Bakı dairə məhkəməsinin, habelə prokurorluğun fəaliyyəti bərpa edilmiş, ləğv olunmuş məhkəmə və komissiyaların dəftərxana məmurları istisna olmaqla bütün qulluqçuları vəzifədən azad edilmişlər. Qeyd edilən qərarla müstəqil Azərbaycanda ilk milli prokurorluq təsis olunmuşdur.

AXC obyektiv səbəblərdən təkmil və mükəmməl qanunvericilik yaratmağa müvəffəq olmaması prokurorluğun fəaliyyətindən də yan keçməmişdir. Belə ki, məhkəmələr nəzdində fəaliyyət göstərən prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinə dair sistemləşdirilmiş normativ hüquqi akt təəssüf ki, qəbul edilməmiş, prokurorluğun funksiyaları, səlahiyyət və vəzifələrinə dair ayrıca sistemli normativ-hüquqi akt hazırlanmamış, prokurorluq çar Rusiyası dövründə qəbul edilmiş aktlarda nəzərdə tutulmuş səlahiyyət hədudlarında fəaliyyət göstərmişdir. Eləcə də, müasir qanunvericiliyimizdən fərqli olaraq hərbi prokurorluq orqanları sistemində deyil, Hərbi Nazirliyə təbə olmuş, fəaliyyəti hərbi cinayət mühakimə icraatına dair normativ hüquqi aktlarla tənzimlənməmişdir.

AXC Nazirlər Şurasının 1 oktyabr 1918-ci il tarixli qərarı ilə milli prokurorluq orqanlarının yaradılmasının elan olunmasına baxmayaraq, həmin dövrdə prokurorluq orqanlarının formalaşdırılması qeyri-adi dərəcədə mürəkkəb və çətin bir proses idi. Belə ki, bir tərəfdən gərgin ictimai, siyasi və hərbi vəziyyətdə yenidən yaradılmış prokurorluq orqanlarına kifayət qədər maliyyə və təşkilati yardım göstərilməsi AXC hökumətinin imkanı xaricində idi. İkincisi, çar Rusiyasının Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş və xalqımıza yad olan müstəmləkəçi dövlət maşınının sındırılması, yaxud onun milliləşdirilməsi çox ciddi problem kimi qarşıda durmuşdur. Nəhayət üçüncüsü, Azərbaycan ərazisi çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikası ərazisində hüquqşünas kadrlar hazırlayan tədris müəssisəsi yox idi. Rusiyada hüquqşünas ixtisası üzrə təhsil almış azərbaycanlılara, başqa millətlərin nümayəndələrindən fərqli olaraq məhkəmə və prokurorluq orqanlarında işləməyə icazə verilmirdi. Respublikamız ərazisində həmin dövrdə məhkəmə və prokurorluq orqanlarında azərbaycan dili işləmirdi və bu dildən istifadə olunması yasaq olunmuşdur (1, s. 7-8). Təsədüfi deyil ki, kadr çatışmazlığı səbəbindən Ədliyyə Nazirliyi bərişiq hakimi və müstəntiqi vəzifələrini hüquq təhsili olmayan, lakin öz əvvəlki fəaliyyətlərində təcrübə və bilik almaq imkanı olan bərişiq şöbələrinin katibləri və katiblərin köməkçiləri, məhkəmə pristavları və müstəntiqlərin tərcüməçiləri işləmiş şəxslərin əvəz etməsinə icazə vermişdi (2, s. 426).

II. Prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri

İlk milli prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri çar Rusiyası dövründə fəaliyyət göstərmiş

prokurorluq orqanlarının fəaliyyət istiqamətləri ilə demək olar ki üst-üstə düşürdü. Belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, AXC dövründə hüquqi islahatlar məhdud xarakter daşmış, milli Konstitusiyaya, eləcə də cinayət-prosessual qanunvericilik qəbul edilməmişdir. Digər tərəfdən qəbul edilmiş bir sıra aktlarda prokurorluğun fəaliyyət istiqamətlərinə dair yeni müddəalar da əlavə edilmişdir. Buna "Müxtəlif vergi qoyma məsələlərinə dair şikayətlərə baxılması üzrə yuxarı instansiya kimi Maliyyə Nazirliyi Şurası haqqında" 17 mart 1919-cu il tarixli, 26 nömrəli Qanununu misal göstərə bilərik.

İlk milli prokurorluğun fəaliyyət istiqamətlərinə dövlət ittihamının müdafiəsi, ibtidai araşdırma üzərində nəzarət və inzibati icraatda iştirak aiddir.

II.a. İbtidai araşdırma üzərində nəzarət.

Müasir qanunvericiliyimizdən fərqli olaraq, AXC dövründə çar Rusiyasında olduğu kimi ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror ilə dövlət ittihamının müdafiəsinə həyata keçirən prokuror arasında fərqlər müəyyən edilməmiş, hər iki funksiya eyni prokuror tərəfindən həyata keçirilmişdir. 20 noyabr 1864-cü il tarixli Cinayət mühakimə icraatı nizamnəməsinin III bölməsi prokuror və onun yoldaşlarının səlahiyyətinə həsr edilmişdir. Müqayisədən aydın olur ki, müasir Azərbaycan prokurorluğundan fərqli olaraq AXC dövründə prokurorluğun ibtidai istintaqın aparılması funksiyası da olmamışdır. Nizamnəmənin 278-ci maddəsinə əsasən, prokurorlar və yoldaşları ibtidai istintaq aparır, məhkəmə müstəntiqlərinə buna dair təkliflərini verir, daim istintaq icraatını müşahidə (nəzarət – T.Musayev) edirlər. Buna baxmayaraq, Nizamnəmənin 297-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, prokurorun iş başlamaq səlahiyyəti də var idi.

Nizamnəmənin 249-cü maddəsinə əsasən, cinayətlər və xətalara dair ibtidai istintaq məhkəmə müstəntiqləri tərəfindən polisən vasitəsilə prokuror və onun yoldaşlarının müşahidəsi altında aparılır. Nizamnəmənin 250-ci maddəsinə əsasən, polis tərəfindən cinayət və xətanın əlamətlərini özündə əks etdirən hadisə barədə dərhal lakin 1 gündən gec olmayaraq məhkəmə müstəntiqinə və prokuror və ya onun yoldaşına məlumat verilir. Polisin cinayət mühakimə icraatında iştirakı müasir mühakimə icraatındakı təhqiqatı xatırlatmaqla ilkin rəsmiləşdirmə ilə xarakterizə olunur, eləcə də prokuror və məhkəmə müstəntiqi tərəfindən verilən göstərişlər polis tərəfindən həyata keçirilirdi. Eləcə də, polis məmurlarının cinayət əməllərinə dair araşdırma icraatında onlar prokuror və yoldaşlarına bilavasitə tabe idilər. Əgər cinayət işinin başlanması üçün kifayət edən əlamətlər mövcud deyildirsə məhkəmə müstəntiqi bu barədə prokuroru və ya onun yoldaşını məlumatlandırmalı idi.

Prokurorun ibtidai istintaq üzərində nəzarəti təkcə rəsmi icraatla məhdudlaşmayıb istintaq hərəkətlərinin gedişində bilavasitə iştirakı da özündə ehtiva edirdi. Nizamnəməyə əsasən, prokuror və onun yoldaşları ibtidai istintaqın gedişinə mane olmadan bütün istintaq hərəkətlərində iştirak etmək və icraatla yerində tanış olmaq hüququna malik idilər. Eləcə də, istintaqın gedişi, sübutetmə və s. dair prokuror və yoldaşlarının göstərişləri məhkəmə müstəntiqi tərəfindən icra edilməli idi. Eləcə də, prokurorun əlavə istintaqın aparılmasını tələb etmək hüququ vardır. İbtidai istintaq yekunlaşdıqda məhkəmə müstəntiqi bütün icraatı prokurora və ya onun yoldaşına göndərirdi.

Nizamnəmənin 277-ci maddəsinə əsasən, istintaq icraatı yalnız məhkəmə tərəfindən xitam olunurdu. Əgər məhkəmə müstəntiqi istintaqın davam etdirilməsi üçün əsaslar müəyyən etməmişdirsə, icraatı dayandırır, prokuror vasitəsilə işin icraatında xitam verilməsinə dair məhkəməyə vəsətət göndərirdi. Eləcə də, polis və məhkəmə müstəntiqinin hərəkətlərindən prokurora şikayət institutu da mövcud idi.

27 iyul 1919-cu ildə "Müxtəlif idarələrdə vəzifə cinayətləri və sui-istifadə hallarının istintaqı üzrə xüsusi təftiş-istintaq komissiyasının yaradılması haqqında" Qanun qəbul edildi və müxtəlif idarələrdə cinayətlər və sui-istifadə hallarının istintaqı məqsədilə Azərbaycan Respublikası hökuməti yanında müvəqqəti Xüsusi təftiş-istintaq komissiyası yaradıldı. Qanuna əsasən, komissiya ədliyyə nazirinin təqdimatına əsasən hökumətin qərarı ilə sədr və 8 üzvdən ibarət idi. Komissiya öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bütün müəssisə və vəzifəli şəxslərdən, məhkəmə, nəzarət və poçt-teleqraf qurumlarından və ictimai birliklərdən bütün məlumat və işləri tələb etmək, hökumətdən, hüquqi və fiziki şəxslərdən kredit mənbələrindən əldə edilməsi barədə yuxarıda göstərilən məlumatları öyrənmək, şəxsi izahat və ifadə vermək məqsədilə bütün vəzifəli və fərdi şəxslərin komissiyaya gəlməsini tələb etmək, bütün vəzifəli və fərdi şəxsləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və komissiyanın ayrı-ayrı üzvlərinin iştirakı ilə Cinayət Mühakimə Nizamnəməsinin 315-482-ci maddələri üzrə (IV-X

fəsillər) ibtidai istintaq hüququ qüvvəsinə bərabər tutulan təhqiqat aparmaq, polis orqanlarına və dəmiryol mühafizəsi idarəsinə ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri aparmağı və digər işləri həvalə etmək, işin az əhəmiyyəti olması və ayrıca təhqiqat aparılması zərurəti olduğu halda həmin işlərin komissiya tərəfindən məhkəmə orqanlarına həvalə edilməsi, bütün hakimiyyət orqanlarından istintaq-təftiş komissiyasına hərtərəfli kömək göstərilməsini tələb etmək, vəzifəli şəxslərin 5-ci dərəcəsinə qədər olanları araşdırma dövründə vəzifədən kənarlaşdırmaq, eyni zamanda komissiya sədri vasitəsilə daha yüksək vəzifəli şəxslərin müvəqqəti olaraq səlahiyyətlərindən məhrum edilməsi üçün Nazirlər Şurası qarşısında vəsətət qaldırmaq hüququna malik idi. Qanunun 3-cü bəndinə əsasən, komissiyanın təqsirkarların cəlb edilməsi ilə nəticələnən yekunlaşmış araşdırma icraatı komissiya tərəfindən prokuror nəzarətinə aid sonrakı qanuni göstərişlər üçün göndərilirdi. Təqsirkarların cəlb edilməsi ilə nəticələnməyən araşdırma komissiyanın qərarı ilə xitam olunur, komissiyanın xitam edilmiş materialı hökumətin işlər idarəsinə təhvil verilir.

II.b. Dövlət ittihamının müdafiəsi.

Dövlət ittihamının müdafiəsi milli prokurorluğun ən vacib funksiyası kimi səciyyələndirilir. Təsədüfi deyil ki, cümhuriyyət illərində "prokuror" istilahına sinonim kimi "müddəi-əl-tümum", yəni "ictimai iddiaçı" istilahından istifadə olunurdu. Prokurorluğun dövlət ittihamın müdafiəsi isə təkcə cinayət mühakimə icraatında dövlət ittihamının müdafiəsinin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşmayıb həmçinin məhkəmə orqanlarında qanunların düzgün tətbiq edilməsinə də nəzarətin həyata keçirilməsini özündə əxz etdirirdi: Prokurorluq orqanları dairə (birinci instansiya məhkəməsi) məhkəməsi və Azərbaycan Məhkəmə Palatasında (yuxarı instansiya məhkəməsi) fəaliyyət göstərirdi.

AXC Nazirlər Şurasının "Bakı dairə məhkəməsi və prokurorluğunun fəaliyyətinin bərpası haqqında" 1 oktyabr 1918-ci il tarixli 277 nömrəli qərarı ilə Bakı dairə məhkəməsinin yanında prokurorluq orqanları fəaliyyətə başladı. Dairə məhkəmələrinin nəzdində həmçinin bərpəçilik idarələr də fəaliyyət göstərirdi. Həmin idarələrin səlahiyyəti çar Rusiyası dövründəki bərpəçilik məhkəmələrinin səlahiyyətləri ilə üst-üstə düşür, həmin idarələrdəki işlərdə prokurorun iştirakı nəzərdə tutulmuşdu. Lakin, 20 noyabr 1864-cü il tarixli Cinayət mühakimə icraatı Nizamnəməsinin 155-ci maddəsinə əsasən, bərpəçilik məhkəmələrinin icraatındakı işlər dairə prokuroru üçün açıq idi.

14 noyabr 1918-ci il tarixli "Azərbaycan Məhkəmə Palatasının Əsasnaməsi" qəbul edilmiş, Bakı və Gəncə dairə məhkəmələrinə münasibətdə yuxarı instansiya funksiyasını həyata keçirən cinayət və mülki departamentdən ibarət Azərbaycan Məhkəmə Palatası nəzdində də prokurorluq təsis edilmişdi. Əsasnamənin 4-6-cü bəndlərinə əsasən, Azərbaycan Məhkəmə Palatası tərkibindəki prokuror və müəyyən qədər prokurorun yoldaşlarından ibarətdir. Azərbaycan Məhkəmə Palatası idarə forması və onun nəzdində olan prokuror nəzarəti rus imperiyasının 1864-cü il və 1917-ci il müvəqqəti hökumətin qanunlaşdırılmış məhkəmə nizamnəməsində nəzərdə tutulanlarla müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Məhkəmə Palatası cümhuriyyətin ərazisində baş verən, apellyasiya instansiyası kimi Tiflis məhkəmə palatasına daxil olan və Azərbaycanda Palatanın təşkilinə kimi orada baxılmayan işlərə baxmalı və onları həll etməli idi. Məhkəmə Palatası daha mühüm cinayət işləri (dövlət və vəzifə cinayətləri) üzrə birinci instansiya məhkəməsi kimi çıxış edirdi (2, s 426).

İstintaq materialı dairə prokuroruna daxil olarkən o həmin işin prokuror nəzarətinin aparılmasına aid olub-olmamasını, istintaqın tamlığını, təqsirkarın məhkəməyə verilməsi, işin dayandırılması və ya xitam olunmasını öyrənirdi. İş materiallarında natamamlıq olduğu təqdirdə prokuror əlavə sənəd və məlumatları tələb edə, eləcə də işi əlavə istintaqa göndərə bilərdi. İttiham edilən şəxsin törətdiyi cinayətin vaxtı və yeri, eləcə də onun təqsirliliyini təsdiq edən sübutları özündə əks etdirən nəticə ittiham aktı adlanan sənəddə əks olunur, həmin sənəd prokuror tərəfindən tərtib edilməklə prokurorun mülahizəsinə görə məhkəməyə çağırılacaq şəxslərin sıyahısını da özündə əxz etdirirdi. İş üzrə icraatı xitam verilməsinə dair dairə prokurorunun təklifi ilə məhkəmənin qənaəti üst-üstə düşməzsə məsələyə qiymət verilməsi üçün iş Palataya təqdim edilirdi. Əgər prokuror müqəssirin bəraəti üçün əsaslar müəyyən edərsə ittiham aktını müdafiə etməməli, məhkəmə istintaqını təkzib etməli idi.

Azərbaycan Məhkəmə Palatası yalnız ittiham aktı, icraatın dayandırılması və ya xitam edilməsi haqqında qərar qəbul edilmiş işlərə baxırdı. İlk istintaq Palata üzvlərindən birinin məruzəsi ilə başlanır, məruzəçi işin halları, o cümlədən istintaq materialları, protokollar və s. dair öz mülahizəsini söyləyirdi. Daha sonra Palatanın prokuroru dairə prokurorunun işə dair qənaətini oxuyur və öz

fikrini izah edərək təklifini səsləndirirdi. Məhkəmə aparılmış istintaqın yetərli, prosedurlara riayət olunduğu qənaətinə dairə qərarını çıxarırdı. Palata həmçinin işə xitam verilməsi yaxud ibtidai istintaqa qaytarılması haqqında da qərar çıxara bilərdi. Əgər dairə prokurorunun iş üzrə icraata xitam verilməsinə dair mövqeyi ilə Palata prokurorunun mövqeyi arasında ziddiyyət olarsa Palata prokuroru ittihamın müdafiəsini təbiiyində olan digər prokurora həvalə edə bilirdi. Göründüyü kimi, müvafiq dövrün qanunvericiliyində yuxarı prokurorun göstərişlərinin icrasının aşağı prokurorlar üçün məcburiyyəti prinsipləndirilməsinə dair təsadüf olunur.

1864-cü il tarixli Nizamnamədə kassasiya instansiyası məhkəməsində ober-prokurorun iştirakı nəzərdə tutulsa da AXC dövründə bu səlahiyyətin həyata keçirilməsi də qanunvericilikdə öz əksini tapmamışdı. 1920-ci ilin mart ayında ali məhkəmənin funksiyalarını yerinə yetirəcək bir orqan - "Azərbaycan Senatı haqqında əsasnamə"nin layihəsi hazırlanaraq müzakirə üçün Parlamenta təqdim edildi. Layihəyə əsasən əvvəllər mövcud olmuş Rusiya Hökuməti Senatı tipli bir orqanın yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bu orqan qanun-mühafizə, inzibati, kassasiya və məhkəmə funksiyalarını həyata keçirməli idi. Senat cinayət, mülki və inzibati departamentlərdən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərməli idi. Departamentlərin senatorları ali hüquq təhsilli olan və 12 ildən az olmayaq məhkəmə idarəsi üzrə xidmət edən və ya andlı vəkilliklə məşğul olan şəxslər ola bilərdilər. Senat məhkəmə instansiyaları tərəfindən prosessual hüquq pozuntularına yol verilməsinə nəzarət edirdi. Bir sıra hallarda bu ali qurumun I və II məhkəmə instansiyası qisminə çıxış edə bilməsi müəyyən edilirdi. Senat ali inzibati tribunal kimi bütün inzibati məsələləri həll edə bilərdi (məsələn, müqavilələrin təsdiqi, pensiya təyin etmək və s.). Senatorlar tərəfindən 10 il müddətinə təyin edilmiş nəzərdə tutulan ober-prokuror və 8 il müddətinə təyin ediləcək prokuror müavinləri Senatın nəzdində fəaliyyət göstərməli idilər. Senatın 1920-ci ildə yaradılması nəzərdə tutulsa da, AXC-nin işğal olunması ilə əlaqədar bu tədbir həyata keçirilmədi (2, s. 428).

Dövlət ittihamının müdafiəsi funksiyası prokurorlar tərəfindən təkcə məhkəmələrdə dövlət ittihamının müdafiə edilməsi ilə məhdudlaşmayıb, eləcə də çıxarılmış qərarların icrasının qanuniliyinə prokuror nəzarətini də özündə ehtiva edirdi. Nizamnamənin 949-cu maddəsinə əsasən, hökmlərin icrası zamanı prokuror aidiyyəti qurumlara təklifini verir, icranın dəqiqliyi və təxirəsalınmazlığını müşahidə (nəzarət - T.Musayev) edirdi. Eləcə də, Nizamnamənin 948-ci maddəsinə əsasən, hökmlərin, bilavasitə məhkəmə fəaliyyəti dairəsinə aid çıxarılan aktların icrasına dair bütün əmrlər prokurorun vəzifəsinə aid idi. İcraçılar məhkəmə hökmünə dəqiqliklə əməl etməli, prokurorun müvafiq tələblərini icra etməli idilər. Qanunvericilik hökmün icrası prosesində prokurorun bilavasitə iştirak etmək hüququnu da nəzərdə tuturdu.

II.c. İnzibati icraatda iştirak.

"Müxtəlif vergi qoyma məsələlərinə dair şikayətlərə baxılması üzrə yuxarı instansiya kimi Maliyyə Nazirliyi Şurası haqqında" 17 mart 1919-cu il tarixli, 26 nömrəli Qanunun 1-ci bəndinə əsasən, Maliyyə Nazirliyi Şurasında vergi qoyma məsələlərinə dair şikayətlərə baxılarkən hollədiçi səh hüququna daimi üzvlərdən başqa Məhkəmə Palatasının sədri və prokuror və 5 nəfər ödəyici də malikdir. Qanunun 4-cü bəndinə görə, Şuranın qərarı yekun hesab olunur və Şurada sədrlik edən və prokuror suranın qərarında qanun pozuntusu aşkar edərsə bir həftəlik müddət ərzində protest verməmişdirsə ondan şikayət verilmirdi. Göründüyü kimi inzibati icraat qaydasında həll edilən vergi mübahisələri üzrə ali instansiyada prokurorun iştirakı, eləcə də qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinə onun nəzarət səlahiyyəti də olmuşdur.

III. Hərbi prokurorluq

5 dekabr 1918-ci ildə Gəncə dairə məhkəməsi nəzdində hərbi məhkəmə təşkil edildi. Hərbi məhkəmənin tərkibinə sədr, 2 üzv, prokuror, prokuror müavini, katib, 2 katib köməkçisi və 4 nəfər dəftərxana qulluqçusu daxil idi.

"Hərbi Nazirliyin ştatı haqqında" 25 fevral 1919-cu il tarixli, 16 nömrəli Qanuna əsasən, Hərbi Nazirliyin nəzdində Azərbaycan hərbi məhkəməsi və onun nəzdində prokuror nəzarəti ştatı nəzərdə tutulmuşdur.

14 aprel 1919-cu ildə 26 bənddən ibarət olan "Hərbi Məhkəmə haqqında" qanun qəbul edildi. Qanunun 1-ci bəndinə əsasən, hər bir alayda alay məhkəmələri və bütün alaylar üçün ümumi olan

Azərbaycan Hərbi Məhkəməsi təsis olundu. Müasir qanunvericiliyimizdən fərqli olaraq hərbi məhkəmələr Hərbi Nazirliyin strukturuna daxil qurum hesab edilirdi. Azərbaycan Hərbi Məhkəməsi daimi və müvəqqəti üzvlərdən ibarət idi. Daimi üzvlər məhkəmənin sədri və hərbi məhkəmənin iki üzvündən ibarət olsa da, müvəqqəti üzvlər 6 aylıq müddətə 4 nəfərdən təşkil edilirdi. Qanunun 8-ci bəndinə əsasən, hərbi məhkəmənin nəzdində prokuror, prokuror köməkçisi, 2 hərbi müstəntiq və 2 hərbi məhkəmə idarəsi vəzifəsi üzrə namizəd fəaliyyət göstərirdi. Qanunun 10-cu bəndinə əsasən hərbi məhkəmə prokurorunun karguzarlığı katib və dəftərxana qulluqçularından ibarət olan prokuror dəftərxanasında aparılırdı.

Qanuna əsasən, hərbi prokuror hərbi nazirin əmri ilə vəzifəyə təyin edilirdi. Hərbi prokuror vəzifəsinə namizəd ən aşağısı hərbi prokurorun köməkçisi, dairə məhkəmələrində prokurorun yoldaşı, məhkəmə və ya hərbi müstəntiqlər, alay hərbi məhkəməsinin istintaq hissəsi üzrə köməkçisi, eləcə də andlılar və onların köməkçisi işləmiş şəxslərdən təyin oluna bilərdilər. Hərbi prokurorun köməkçisi və hərbi müstəntiq də ali hüquqi təhsilli olan və yaxud məhkəmə sahəsində kifayət qədər iş təcrübəsi və biliyi olan şəxslərdən seçilir, hərbi nazirin əmri ilə vəzifəyə təyin edilirdi. Hərbi məhkəmə idarəsi vəzifələrinə namizədlər prokurorla razılaşdırılmaqla hərbi məhkəmə sədrinin əmri ilə təyin edilirdi.

"Hərbi Məhkəmə haqqında" qanunun 18-ci maddəsi hərbi müstəntiq tərəfindən cinayət işi başlanmasının aşağıdakı əsaslarını müəyyən etmişdi: a. hərbi rəhbərliyin məlumatları; b. hərbi prokurorun təklifi; v. məhkəmə və inzibati vəzifəli şəxslərin məlumatları; q. mülki şəxslərin və hərbi xidmətçilərin ərizələri və şikayətləri; d. təqsirini boynuna almaqla könüllü gəlmə. İttiham aktı bilavasitə prokuror nəzarəti ilə məhkəməyə verilir. İstintaq üzrə icraata hərbi məhkəmənin qərarı ilə xitam verilir.

"Hərbi Məhkəmə haqqında" qanun 25-ci maddəsinə əsasən, hərbi dairə məhkəmələrinin hökmlərindən kassasiya qaydasında şikayət istisna edilir, lakin prokuror, məhkum və ya onun müdafiəçisi, eləcə də mülki iddiaçı məhkəmənin hökmündən hərbi nazirə şikayət etmək hüququna malikdir, hərbi nazir isə işi digər məhkəmə tərkibinə həvalə edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Aslanov.S.X. Azərbaycan prokurorluğu: təşkili və fəaliyyət istiqamətləri. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2003;
2. İsmayılov X. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı, "Nurlan", 2006;
3. Устав уголовного судопроизводства. 20 ноября 1864 года. <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137>;
4. Азербайджанская Демократическая Республика (1918 1920 гг.). Законодательные акты (Сборник документов). Баку, издательство «Азербайджан», 1998.

THE FORMATION OF PROSECUTOR'S BODIES AND THEIR ACTIVITY DIRECTIONS DURING THE AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC

Summary

Article deals with the creation and activity directions of the Prosecutor's bodies of Azerbaijan People's Republic. This topic has not been investigated profoundly in the history of state and law so far. The article consists of 3 parts. Author investigated formation and legal base of prosecutor's bodies in the 1st part, activity directions of prosecutor's bodies in the 2nd part, creation and activity of military prosecutor's bodies in the 3th part.

СОЗДАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ В ГОДЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

В статье рассматривается создание и функционирование органов прокуратуры Азербайджанской Народной Республики. Этот предмет не был тщательно исследован в истории государства и права. Статья состоит из трех частей. В 1-й части автор рассматривает деятельность и юридическую базу прокуратуры, во 2-й части рассказывается о направлениях деятельности прокуратуры, в 3-й части автор исследует факты о создании и деятельности военной прокуратуры.